

Dr Mile Bjelajac
Senior Fellow

Neki primeri hrvatsko-srpskog nerazumevanja o zajedničkoj vojnoj prošlosti

Abstrakt: Autor u ovom radu razmatra mogućnosti korišćenja istraživanja na temu zajedničke vojske u Jugoslaviji (1918 – 1991) kako bi se prevladali mnogi od hrvatsko – srpskih stereotipa koji su se koristili u političkom govoru. Neke politički izrečene tvrdnje bazirane na neproverenim činjenicama bile su prihvaćene od domaćih i stranih istoričara i tako stekle legitimitet "pouzdanе slike prošlosti". Nasuprot tome autor na primeru istraživanja položaja bivših austrougarskih oficira u novoj državi, napredovanja njihovog u generalskom koru, načinu rešavanja nacionalne kompozicije posle 1945. godine, kao i drugim primerima, pokazuje da se problem pratio od vojnih i državnih vlasti sa posebnom pažnjom i da je slika bila najčešće drugačija nego što su je prikazivali političari. Istraživanje počiva na izvorima prvog reda.

Ključne reči: Jugoslavija, Hrvati, Srbi, vojska, multietnička armija, JNA

Key words: Yugoslavia, Croats, Serbs, Army, Polyethnic Army, Yugoslav People's Army

Tačnija znanja o prošlosti mogu, teoretski, da pomognu u suočavanju sa onim lošim u toj istoj prošlosti, da pomognu u boljem profilisanju političke kulture i da doprinesu da se prevazilaze animoziteti među konkurentskim identitetima na istom prostoru. Ili, da se bar saznaju njihovi koreni. Nismo veliki optimisti u sadašnjem vremenu da su svi u javnom životu željni nekih drugih znanja koja remete politički i duševni mir, ali hrabri nas iskustvo da će možda neke buduće generacije u našim priložima naći zrno protrebnog saznanja i bez emotivne predodređenosti zbrojiti "dva i dva" i sagledati svoje pretke u širem svetlu njihovih uslovljenih ponašanja i trajanja.

Na prepreke smo upozorili u prilogu sa našeg prethodnog skupa.¹ Istakli smo da svako razmatranje suočavanja sa prošlošću mora da vodi računa o psihološkim i socijalnim dimenzijama. Istorijsko pamćenje ili kolektivno sećanje jednog društva se ciljano proizvodi² upravo da bi bilo nezaobilazna osnova (novog) identiteta i najčešće između onoga što je "opšte poznato" i "neupitno" i onoga kako je stvarno bilo zjapi provalija. Stilizovano sećanje postepeno može da postane opšti kulturni kod koji razvija

¹ Mitovi i stereotipi koji su nadživeli Jugoslaviju, u: *The Shared History, Myths and Stereotypes of the Nationalism and Communism in Ex Yugoslavia*, Novi Sad 2008, s.23 -41; Vidi takođe naš prilog: Iskustva istoriografije o Jugoslaviji – između stare i nove ortodoksije, u: *Pisati istoriju Jugoslavije. Videnje srpskog faktora*, INIS, Beograd 2007, s.47-61; Je li moguća emancipacija znanosti od politike kada je riječ o povjesti Jugoslavije?, u: *Zbornik radova Čemu dijalog povjesničara istoričara?* (priredio Igor Graovac), Zagreb 2005, s.103 – 118,

² Keith Wilson (ed.), *Forging the Collective Memory, Government and International Historians Through Two World Wars*, Berghahn Books, Providence – Oxford 1996

čitav niz nesvesnih filtera kroz koje pripadnik jedne zajednice posmatra stvarnost, ali i svaku priču o prošlom. Istoričari koji su i sami učestvovali u izgrađivanju tog koda nisu u stanju da ga preispituju i braniće po svaku cenu intelektualnu ortodoksiju formiranu na tragu političke pobeđe. One u vlastitom nacionalnom korpusu koji "posumnjaju" ili one sa strane neće dočekati blagonaklono prihvatanje i staložena rasprava o novim činjenicama. Ne, pre će se posegnuti za političkim kvalifikacijama ("nije prihvatljivo") ili lepljenjem etiketa.

Zajednička država Jugoslavija, podsećam, bila je dva puta zemlja pomirenja i mnoge stvari su "sklonjene" iz javnog života, ali kada su se ponovo otvarale u kriznim vremenima to je često činjeno senzacionalistički i sa prilično, ako ne i potpuno jednostranim preterivanjima. O toj revizionističkoj priči na pomenuti način moglo bi se podugo raspravljati.

Mi do sada, u struci, tek da smo načeli priču o identitetima, njihovom stvaranju ili "kovanju", "proizvodnji nacija", ulozi religijskog elementa u svemu tome. Takođe, tek smo počeli, na pojedinim temama da se bavimo istraživanjima – kako smo mi videli njih, a kako su oni videli nas. Nismo dublje zagrebali u teme socijalne patologije, devijantnih ponašanja i masovnih paranoja. Izuzev tek nekoliko radova, malo imamo istraživanja ne teme straha i osećanja egzistencijalne ugroženosti jedinki ali i slabijih grupa. Tanke su nam još uvek debate o kvalitetu istorijske nauke, preprekama, objektivnim i subjektivnim, ulozi pisca – istoričara.

Moram i ovog puta ponoviti da se u svom radu srećem najčešće sa radovima o Jugoslaviji koji je gledaju samo kao zajednicu politike i čija istorija se piše samo kroz hronološki sled ilegalnih i legalnih kongresa i konferencija KPJ, atentata i ratova, a da je stvarnog života veoma malo. Kao izvori za njeno pisanje, bez obzira iz koga vremena potiču, ponovo se pojavljuju "neupitni" politički govori ili iskazi jedne ili druge aktivne strane u politici. Njih najčešće prate klišeizirani nacionalni narativi.

U našim radovima u kojima istraživanje vojske tek služi kao lakmusov papir za propitivanje celokupne slike društva, izneli smo do sada mnoge primere predrasuda i netačnosti u rado korišćenim "opštim mestima". Jednu od takvih tema – "prodaja nacionalnih teritorija", obradili smo za naš prošli skup.³

Pre nego što pređem na izlaganje novih primera, o relevantnosti nekih od njih možda govore reakcije naših kolega. Tako npr. kolega profesor Tihomir Cipek u našim razgovorima u Pečuju nije se mogao načuditi i poverovati da ipak podaci koje iznosi ili prepričava čuveni dr Rudolf Bićanić⁴ nisu tačni. U neverici nekoliko puta mi je ponovio pitanje o tom čuvenom broju generala u Kraljevini gde su navodno tek dva Hrvata mogla dostići taj čin. Odgovorio sam mu da nije sam stvar broja već da su objavljena imena i prezimena. Da li tom ili sledećom prilikom, profesor Ivo Banac dobio je već prvo veče po dolasku u Pečuj našu studiju o multietničkoj armiji, uostalom kao i ranije knjige dok sam gostovao na CEU u Budimpešti. Primio je sa zanimanjem i nagovestio da će je odmah sa zanimanjem početi čitati. Shvatio sam to više kao kurtoaziju u tom trenutku, ali sam se iznenadio kada smo dva dana kasnije krenuli na izlet i kada začuh dozivanje iza mojih

³ Mitovi i stereotipi koji su nadživeli Jugoslaviju, u: *The Shared History, Myths and Stereotypes of the Nationalism and Communism in Ex Yugoslavia*, Novi Sad 2008

⁴ R. Bićanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* (predgovor Dr Vlatko Maček), Zagreb 1938. Na 60-tu godišnjicu u Zagrebu je održan simpozijum i izdat reprint ovog predratnog izdanja. Prof. Cipek je učestvovao u njegovoj pripremi i radu.

leđa: "Miiiilee". Okrenuo sam se i video da me korpulentni Ivo priziva. Reče mi da je pročitao studiju i da je oduševljen, da mnogo toga nije znao i da je svakako valja prevesti. Odgovorio sam da očekujem da je bar ponekad citira i podsetio ga da one ranije dobijene nije koristio. No, moram reći da je svi nisu tako doživljavali. Svesno ili nesvesno ocenjivali su je politički, bez samokritike na malu količinu vlastitog znanja o meritumu. Pisali su svoje osvrte dok me nisu lično poznavali, što je nekad prednost ali i mana.

Percepcija zajedničkih oružanih snaga – politička i stručna

U napisanim istorijama Jugoslavije nigde nije ponuđen odgovor koliki je bio stvaran odnos unutrašnjih snaga koje su stvarale zajedničku državu i onih koje su apriorno bile protiv.⁵ Neki od činilaca političkog toka evidentno su se prilagođavali i povremeno su menjali svoj stav. Ponekad i po više puta u toku trajanja jugoslovenske države. Naš je zaključak da su postojali momenti pozitivnih euforija, ali i momenti kriza, pa i pravih tragedija. U skladu sa tim kretanjima menjala se i percepcija zajedničkih oružanih snaga. U svakom slučaju, oni koji su bili apriori protiv opstanka zajedničke države uvek su tačno cenili da je vojska poslednji i najači garant njenog opstanka i ona se stoga bila meta kritike bez obzira na pravo činjenično stanje tj. najviše namere kojima se vodila upravo prema onima koji su je napadali. Meta kritike je bila i sama ideja da se u mešovitim jedinicama susreću građani iz različitih krajeva nove države, da se dokidaju predrasude i stvara minimum zajedničkog identiteta. Ova kritika, bez obzira na "argumente" bila je prisutna u celom trajanju zajedničke armije. Ma kako se izlazilo u susret i takvim političkim zahtevima to se nije pozitivno cenilo. Uvek se tražilo više kako bi se došlo do one tačke gde se zahtevi moraju odbiti, a onda je kritika ili javna diskreditacija postajala još žešća. Stvaranje i obnova države kroz formu nacionalne i socijalne revolucije, imalo je za posledicu opstajanje pitanja legitimiteta same države i forme poretka. Nekada su se ova pitanja mogla otvoreno prepoznati u javnosti, a nekada su bila prikrivena. Oružane snage koje su ustavom uvek bile definisane kao faktor odbrane integriteta zemlje time su bile stavljene u situaciju da su na oprezu i da svoju politiku prilagođavaju potrebama stvaranja zajedničkog duha, nasuprot pretnjama razdvajanja. Takođe, da svojom strukturom, etničkim "make up" – om, pribavljaju legitimitet u očima svih njenih naroda i manjinskih zajednica. Nekada je to bilo iz raznih razloga, pre svega istorijskog nasleđa, ali i funkcionalnih potreba, gotovo nemoguća misija. Deo kritike zajedničkih oružanih snaga i sledstveno njihova percepcija proizilazila je i iz činjenice da su one kao odan instrument bile uvek lojalno uz svog ratnog vrhovnog komandanta i time mu davale poseban autoritet da arbitrira u političkim pitanjima.

Vojska je zbog svoje strukture i načina funkcionisanja, autonoman organizam, međutim, u isto vreme ona je i verno ogledalo stanja u društvu. Kriza kohezije i gubljenje legitimiteta najuže su bili uslovljeni kretanjima u političko – društvenom.

Tema Jugoslavije i njenih zajedničkih oružanih snaga, dakle, ponovo otvara dilemu ili pitanje "da li su složena društva (etnički, verski, nacionalno, klasno) sposobna da razviju jedan racionalan

⁵ Ovde ne mislimo na utvrđene brojeve glasova poslanika u parlamenitima, delegata u narodnim vijećima, članove partija ili kulturnih pokreta koji su bili opredeljeni za jedinstvo, već na istraživanje po jednom sigurnijem modelu koji bi dao tačniju sliku proporcija. Npr. delatnost unutar lokalnih odbora Narodnog vijeća, tiraži pojedinih glasila, sledstveno broj njihovih pristalica, masovne manifestacije povodom oslobođenja i proglašavanja važnih akata, držanje protivnika u tim trenucima i sl.

zajednički identitet koji bi imao funkciju da poveže tu šarolikost i da zajednica istinski funkcioniše? Da li je to legitimno i kako se prema tom imperativu odnosila vojska od 1918-1991? Da li je "jugoslovenstvo" sa svim svojim sadržajima i praksom koji su promovisani i unutar vojske bili pokušaj "tolerantne" mešavine različitih pozitivnih nacionalnih tradicija ili nametanje samo jednog (npr. srpskog) nacionalnog obrasca? Da li je vojska u jugoslovenskom trajanju bila poluga srpske dominacije nad društvom, konzervativni činilac koji je ustrajno branio dve diktature protiv demokratskih nastojanja ostalih jugoslovenskih naroda?

Odgovorima na ova pitanja, direktno ili posredno, bavili su se istoričari, politikolozi i drugi, kako sa prostora nekadašnje Jugoslavije, tako i sa strane. Ovde je važno napomenuti da su postojali tokovi međusobne recepcije rezultata ili pogleda, pa bi mogli reći da postoji jedan zatvoren krug međusobnog korišćenja, ali često samo na osnovu nekadašnjeg političkog govora i oskudnih ili neproverenih činjenica. Kroz nekoliko tema koje smo izabrali za ovu priliku i u opsegu koji nam dozvoljava prostor daćemo primer iz istorije sudbine bivših austrougarskih oficira i pitanje etničke strukture generaliteta.

Sudbina bivših austrougarskih oficira

Mogući okvir u kome može da se posmatra ova tema kao da je određen sa dva primera, jednim iz prvog doba nacionalnih država, a drugim sa kraja XX veka kada smo svedoci ponovnog uzleta nacionalizma i nove ideološke netrpeljivosti. Asocijativno može da zvuči činjenica da su npr. Pijemontezi, posle ujedinjenja Italije, držali sve najviše položaje u vojsci više decenija, a u prvih 20 godina u aktivnoj službi nije bilo ni jednog generala iz drugih krajeva, odnosno bivših državnica. Drugi primer je noviji. Posle ujedinjenja Nemačke, prvi komandant Istočne komande 1990. i državni sekretar u Ministarstvu odbrane od 1992, general Jorg Shonbohm, ovako je izložio tok procesa i perspektivu: "Moralo se jasno staviti do znanja istočnonemačkim trupama da svi nemački vojnici lično moraju preuzeti svoj deo zadatka na ujedinjenju Nemačke, iako veoma veliki broj (!) bivših istočnonemačkih oficira nije imao šansu da ostane u Bundeswehr-u na duži rok."⁶

Sudbina bivših austrougarskih oficira, poznatih i kao "k.u.k" oficiri, uspostavila se u javnosti kao merilo novog stanja. Prisutna politizacija, neinformisanost, ali i demagogija učinili su da ovaj segment međunacionalnih odnosa ostavi dosta zamućenu istorijsku svest u svim nacionalnim sredinama. Političkom akcijom pitanje se u prošlosti internacionalizovalo pa je eho nekadašnjih shvatanja političkih aktera stigao na stranice naučne produkcije našeg vremena. Interpretacija sudbine ovih oficira u jednoj od naslednih zemalja Austro-Ugarske uzima se kao dokaz o karakteru srpskog faktora kao nosioca ujedinjenja i odlučujućeg činioca u vojnim stvarima. Da li su ovi oficiri bili u novoj državi žrtve koje se progone, poniženi, sa uskraćenom mogućnošću napredovanja i zadobijanja položaja? Da li su ti oficiri bili kvalitetniji od srpskih pod čiju komandu su došli? Da li je tačna slika prošlosti ako se tvrdi da jugoslovenski vojni vrh nije učinio ozbiljan napor da se u novu armiju integriše veliki broj hrvatskih i slovenačkih "k.u.k."

⁶ *The Military and Society. Reviews of Recent Research.* The Institute for Research in History, New York, 1982; Jorg Shonbohm, *Two Armies and One Fatherland*, Bergham Books, Oxford, 1996, str. 8 (Nemačko izdanje, Berlin, 1992).

oficira? Da li se mogu "k.u.k" oficiri idetifikovati samo sa Hrvatima? Profesor sa Oxforda, Krempton, stoji na stanovištu "da su hrvatski (!?) profesionalci bili suočeni sa ponižavajućim teškoćama. Na prvom mestu morali su da mole za prijem, za razliku od srpskih oficira.... Visoka stopa gubitaka (u srpskoj vojsci) značila je brzu promociju za, čak i nedovoljno obrazovane, u armiji koja je inače imala ubrzani sistem napredovanja."⁷ Isti profesor dalje razlaže da su za hrvatske oficire koji su služili u austrougarskoj armiji obrazovni standardi bili mnogo viši i sistem napredovanja mnogo sporiji, te da su se u jugoslovenskoj vojsci suočili sa situacijom da im nadređeni budu mlađi i slabije obrazovani srpski oficiri. "Ostale teškoće, koje su Hrvati kvalifikovali kao diskriminaciju, pretstavljalo je služenje u udaljenim i nesigurnim krajevima, radije korišćenje ćirilice nego latinice, upražnjavanje srpskih nasuprot hrvatskim običajima, rađe slavljenje pravoslavnih nego katoličkih praznika. Godine 1939. bilo je svega 10% Hrvata u aktivnom oficirskom koru."⁸ Razmatrajući sudbinu "k.u.k." oficira u naslednim zemljama, profesor sa Kolumbija Univerziteta, Ištvan Deak upotrebljava još oštrije kvalifikacije. Po njemu: "Hrvati su bili sistematično izgonjeni iz vojske". Rezultati istraživanja na izvorima prvog reda, dovode u pitanje gore pominjana viđenja, pogotovo kada su u pitanju najviše namere državne i vojne uprave. Racionalniji pristup svakako zahteva da se uporede apsolutni brojevi školovanih Jugoslovena u Monarhiji, njihova nacionalna struktura, vrste škola i njihov kvalitet, pitanje brzine promocije, posledice gubitaka u ratu, sa istim takvim parametrima na srbijanskoj strani. Potom bi sledilo izlaganje namera glavne vojne uprave prema ovom osetljivom problemu i na kraju slika prakse u kojoj seprepliću lična iskustva, različite kulture i odjeci u javnosti koja može imati razumevanja za složenost problema, ali i ne mora. O broju visoko obrazovanih, kakvima Krempton drži bivše "k.u.k." oficire, Ištvan Deak daje sledeće podatke. Srbi i Hrvati su 1897. godine činili svega 3,6 % aktivnih oficira (od 15.650), a Slovenci 0,5%. Taj procenat je opao do 1910. godine na 2,4% ukupno (od 17.808). Dakle broj visokoškoloanih oficira SHS se sa 641 spustio na 427 ukupno. U isto vreme, na sve tri

⁷ R.J.Crampton, *Eastern Europe in Twentieth Century*, Routledge, London-New York, 1994, s.132; I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb, 1988, str. 147-148; Krempton se u velikoj meri oslanja upravo na rad I. Banca. Frapantno je koliko se kod mnogih autora mogu idetifikovati uticaji R. Bićanića, R. Horvata i drugih uglavnom politički obojenih.

⁸ R.J. Crampton, *ibid*; M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, UDI, Beograd, 1999, s.16-19

godine Vojne akademije u Beču bilo je 35 Jugoslovena, od čega 17 Srba. Vojna i tehnička akademija bile su uglavnom škole za decu iz vojnih i građanskih elita (većinom plemstvo). Međutim elitni karakter ovih škola opada u XX veku, a posebno izbijanjem rata. Jedino su oficiri sa završenim akademijama imali pravu šansu da postanu generalštabni oficiri i u karijeri stignu do čina generala. Za generalštabne oficire je postojala mogućnost da sa 53 godine života dostignu generalski čin, dok su oficiri rodova to mogli postići tek sa 58. ili 61. godinom. Na dan 1. novembra 1918. godine od 375 aktivnih generala samo 25 su bili Jugosloveni (ili 6,6%). Većina Jugoslovena upisivala se u jednu od devetnaest kadetskih škola (Kadettenschulen). Te škole, uglavnom za manje prestižnu pešadiju, mogle su godišnje, zajedno, da upišu oko 1.000 novih pitomaca. U praksi, pokazalo se, interes nije bio dovoljan da se popuni mogući broj. Štaviše, postojao je stalni trend opadanja (1897 ukupno 3.333 pitomaca, 1907. godine 2.279, a 1911. godine 1.864). Kvalitet znanja koje su pružale ove škole bio je niži u odnosu na pomenute akademije. Po njihovom završetku pitomci-kadeti morali su da obavezno odrade dvogodišnji staž u trupi pre dobijanja prvih oficirskih činova.⁹ U austro-ugarskoj vojsci takođe je postojala mogućnost da se aktiviraju rezervni oficiri ili da se u oficirske činove promovišu podoficiri odnosno, postepeno obični vojnici. Oni su pred rat činili 14,3 % od ukupnog aktivnog kora. Sistem napredovanja u austrougarskoj vojsci je zaista bio sporiji nego u srpskoj vojsci početkom 20. veka. Ta razlika je u korist srpskih oficira bila osetna, 4 – 7 godina u činovima kapetana i majora u trupi, ali ne i generalštabnoj struci. U višim činovima su neznatno brže napredovali austrougarski oficiri. Međutim evidentna je i često prisutna predrasuda o ubrzanoj *promociji* srpskih pa i dobrovoljačkih oficira tokom rata. Ona jeste bila prisutna posle pobjeda 1913. i 1914. godine, ali od jeseni 1915, netom posle velikog broja unapređenja 1. oktobra, uveden je moratorijum na napredovanje koji će trajati do kraja 1918. godine. Upravo obrnuto, "k.u.k." oficiri su usled velikih gubitaka u nižim činovima brzo promovisani tokom rata. Stopa gubitaka oficira u austrougarskoj vojsci tokom Prvog svetskog rata bila je strahovita, što je podsticalo ubrzano školovanje i promociju mlađih oficira. Do kraja 1914. godine poginulo je 3.168 oficira, ostali gubici su se popeli na 22.310 (ili 50% od 18.000 aktivnih, 14.000 rezervnih i 25.000 raznih kategorija koji su mobilisani). Kroz ceo rat poginulo je 15.408, a u zarobljeništvu je umrlo

⁹ I. Deak, *Beyond Nationalism, A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps 1848 – 1918*, Oxford University Press 1990, 86, 91, 183-184, 188; U Proseku u Ratnu Akademiju se svake godine primalo oko 130 oficira (podrazumevajući tu i oba landvera), od toga za generalštab se primalo svega 25-30 (Ratnik, 1906, sv.III, 455-6); The Military and Yugoslav Unity, u: Dejan Djokic (ed.) *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea, 1918-1991*, Hurst And Co. London 2002, s.208

oko 8.000 oficira.¹⁰ Tačnih podataka za same Jugoslovene nemamo. U novu vojsku Kraljevine SHS biće primljeno do 1920. godine oko 2.500 tih oficira koji su preostali nakon silnih gubitaka u ratu, dok je molbu za prijem podnelo još za trećinu više od primljenih. Očito je da je najprisutnija kategorija bila iz vremena hiperprodukcije. Krempton i drugi, dakle, zanemaruju visok procenat gubitaka, posebno u nižim činovima u austrougarskoj vojsci i problem vide samo kada je kvalitet srpskih oficira u pitanju. Po svom socijalnom poreklu visoko obrazovani srpski oficiri bili su pretežno iz tankog sloja građanskog društva (75%). Većina je imala završenu Nišu školu Vojne akademije ili neki od fakulteta, a ne mali broj dodatno obrazovanje na Višoj školi Vojne akademije (25%), generalštabnoj pripremi i školama rodova. Jedan manji broj, kao i u austrougarskoj vojsci, dolazio je iz trupe (1907. godine 23,2% od 2.021).¹¹ Kada je u pitanju ova poslednja kategorija, treba reći da je školovanje podoficira pored osnovne škole zahtevalo dve godine vojnog školovanja da su rezervni oficiri imali srednje i visoko obrazovanje. Niža škola srpske Vojne akademije trajala jednako kao i bečka, tri godine, a od 1901. godine trajala je četiri, dakle više nego u austrougarskim školama. Viša škola trajala je dve godine a generalštabna priprema takođe dve. Srpski oficiri pohađali su takođe kurseve i akademije u Rusiji, Belgiji, Francuskoj, Nemačkoj, a oficiri struka fakultete su završavali u inostranstvu.¹² Na kraju, u upoređivanju kvaliteta oficira da li je od značaja ratno iskustvo i pobeđe srpske vojske nad turskim, bugarskim, pa i austrougarskim trupama posebno 1914. i 1918. godine. Pitanje prijema bivših "k.u.k." oficira u "našu vojsku" bilo je otvoreno i pre Ujedinjenja, stvaranjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. oktobra 1918. godine. Vlada u Zagrebu je već tada želela da se zaštiti od protivnika "novog stanja". Mnogi carski oficiri višeg čina nisu ni podnosili molbu već su optirali za Austriju ili Mađarsku otišavši u emigraciju. Postepenim stvaranjem zajedničke vojske i stvaranjem Ministarstva vojske i mornarice krajem decembra 1918. pitanje prijema prešlo je u nadležnost nove Kraljevine. Jedan broj starijih generala i admirala stavljen je u penziju po važećim zakonima već u toku 1919. godine. Na sudbinu mnogih najviše je uticalo mišljenje Povjereništva za obranu Narodnog vijeća SHS (vlade u Zagrebu). U državi pomirenja kakva je bila Jugoslavija u tu vojsku su primljeni i takvi oficiri kao što su potpukovnici Slavko Kvaternik i Stevo Dujić (15. marta 1919), intendantski poručnik Gustav Perčec i dr. Kvaternik, budući maršal u NDH, bio je odgovoran za vešanje civila tokom okupacije u Beogradu. Sam je podneo ostavku na državnu službu (1920) i počeo se baviti ekstremnom politikom. Dujić je sa još nekim oficirima frankovcima (Stipetić, Giljardi) obilazio 1918. logore zarobljenih Jugoslovena u Italiji gde su agitovali protiv Srbije i Jugoslavije (posebno o navodnoj saglasnosti Srbije na Londonski ugovor 1915). Dujić je sam podneo ostavku. Gustav Perčec, budući prvak ustaške emigracije, sam je dao ostavku na službu kada je otkriven u aferi sa liferacijom mesa u zagrebačkom garnizonu. Njihove sudbine nisu bile usamljene.

Predstavnik Ministarstva vojske i mornarice, šef odseka Opšte-vojnog odeljenja pukovnik Dušan Trifunović direktno angažovan na ovom delikatnom zadatku, obrazložio je stav vojne uprave i svoj lični pod pseudonimom "Miles" na stranicama časopisa "Novi život".¹³ Bio je to

¹⁰ I. Deak, n.d. 91, 194.

¹¹ M. Bjelajac, Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991, UDI, Beograd, 1999, s.21

¹² Od 1900-1912 Francuskoj je bilo 13 pitomaca na školovanju i 70 oficira na stažu od 6 meseci do godinu dana; Rusiji 8 pitomaca i 69 oficira; Nemačkoj 9 pitomaca i 38 oficira; Austrougarskoj 60 pitomaca i 32 oficira; u drugim državama 16 pitomaca i 26 oficira (*Stručna rang lista i Raspored oficira i vojnih službenika Kraljevine Srbije*, Beograd, izdanja od 1900 do 1912)M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, UDI, Beograd, 1999, s.22

¹³ "Oficirsko pitanje", Novi život, 4. septembar 1920, s.102-105

odgovor na pojačano zanimanje javnosti za oficirski kor uopšte, a posebno za prijem bivših oficira austrougarske vojske: "Za prijem oficira iz bivše crnogorske vojske nije bilo nikakvih smetnji. Oni su se stalno borili rame uz rame sa oficirima srpske vojske za veliki ideal Ujedinjenja, i njima su posle izvesnih formalnosti vrata za ulazak u oficirski kor bila širom otvorena. Druga je situacija bila za prijem oficira iz bivše austrougarske vojske. Nešto sudbina, a više režim austriski, veći deo od njih vodili su protiv srpske i crnogorske vojske, te je time postizanje velikog cilja Ujedinjenja, bilo ometano i sprečavano. Ali razlozi napred izneti o velikoj oskudici oficira, obziri stabiliziranja i učvršćenja stanja prvih dana po Ujedinjenju, sa još drugim vojničkim potrebama, a praćeni i višim političkim zahtevima diktovali su da se i ovi oficiri prime, ali sa izvesnim ograničenjem. Svi oni koji su se isticali svojim neprijateljstvom prema Ujedinjenju, koji su bili nemilosrdni prema življu srpskom i crnogorskom, nisu mogli ući u kor Kraljevine. Još u decembru 1917. godine, Vojna Uprava propisala je kako se imaju primati oficiri iz bivše crnogorske i austrougarske vojske. Molbe za prijem prolazile su kroz mnogo instancija i komisija, koje su naročito obraćale pažnju na karakterne i moralne osobine oficira. Sve žalbe i dokazi protiv prijavljenih lica uzimane su u obzir i imale posledice. Preko 5.000 oficira i činovnika iz bivše crnogorske i austrougarske vojske javilo se za prijem. Od ovih primljeno je do sada oko 2.500, od kojih su oko 300 viših, a svi ostali niži. Iz ovoga se vidi da je bilo dovoljno odabiranja. Nema spora da svi primljeni nisu primereni oficiri, kao što i svi oficiri srpske vojske nisu odlični. Uvek se mora računati da izvestan mali procenat **oficira** ne zadovoljava sve visoke uslove, koji se od oficira trase. Zato Vojna Uprava preduzima mere, da se u toku vremena taj procenat svede na najmanju meru. Primljeni su svi generalštabni oficiri koji su kasnije napravili sjajne karijere u vojsci Kraljevine. Čak, odmah iza rata, u 16 divizijskih oblasti oni su bili načelnici štaba ili pomoćnici načelnika.¹⁴

U međuvremenu u jedinice su već pristigle nove klase oficira iz Vojne akademije, a jedan broj starijih oficira sukcesivno je stavljan u penziju i prevođen u rezervu. Među njima pored srpskih oficira, penzionisani su i oni iz crnogorske i austro-ugarske vojske. Da li je tu bilo tendencioznog progona na račun samo jedne grupe. Iz podataka za 1925. i 1926. godinu vidimo da je penzionisan 71 visoki oficir iz srpske i crnogorske vojske naprema 28 iz bivše austrougarske vojske, a u nižim činovima 114 naprema 71. Kada je istih godina zbog potrebe formacije reaktiviran izvestan broj onda je iz srpske pozvano 55 oficira, 57 iz austrougarske, 13 iz crnogorske i 36 iz ruske vojske. Svojom voljom su iz vojske istupila 23 oficira iz srpske, 5 iz crnogorske, 2 iz ruske i 11 iz bivše austrougarske vojske. Radilo se uglavnom o stručnjacima lekarima, pravnicima, apotekarima, oficirima uglavnom nižih činova. Nema sistematizovanih podataka za ceo period (1927-1941), ali i letimičan uvid u "Službeni vojni list" pokazuje da mnogi bivši "k.u.k." odlaze u penziju po molbi ili daju ostavke na državnu službu. Početkom 30-tih ostalo ih je oko 1.000 u aktivnoj službi. U isto vreme od 3.500 srpskih oficira ostalo ih je u aktivnoj službi 1.775. Ako bi se upotrebio izraz Ištvana Deaka, onda je iz vojske "izgnano" oko 1750 starih srpskih ratnika... U javnosti Kraljevine Jugoslavije nisu se čuli samo prigovori iz prečanskih krajeva. Često su oni, čak i žešće bili upućivani ministru vojnom i vladi sa srbijanske strane, npr. zbog čega su se masama penzionisali mnogi zaslužni srpski oficiri u punoj snazi. Navodilo se da su u činu pukovnika u periodu 1919-1923 penzionisani mnogi najpoznatiji ratni komandanti brigada i po ratu divizijskih oblasti. Da su neki penzionisani u činu divizijskog generala, a u ratu i posle rata su komandovali armijskim oblastima (Vasić, Milić, Grujić). Kada se vlada 1923. odlučila da iz finansijskih razloga smanji državnu upravu jedino je ministar vojni Pešić, požurio da otpusti 10% oficira (600). Tim povodom

¹⁴ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, 24-27

"Politika" je na naslovnoj strani donela sledeći komentar: "Najavljeno kao uklanjanje 'nesigurnih' elemenata posle špijunskih afera (krađa dokumenata i dr.) postalo je predmet iznenađenja jer su penzionisani i mladi, zdravi, visokoškolorani ratnici pa i oni *ku.k.* koje je Austrija progonila kao srbofile."¹⁵

Žalbe od strane *k.u.k.* oficira su prvih godina po ujedinjenju postojale. Njih je vojna uprava procenjivala i davala predloge mera za prevazilaženje problema. Rezimirajući prigovore bivših "k.u.k." oficira i poglede na njih komandant IV armijske oblasti (Zagreb) je u martu 1920 istakao sledeće:

1) Ima ih veliki broj još ne primljenih, koji su zbog neizvesnosti svog položaja nezgodni za svoju sredinu, te pitanje prijema treba što pre rešiti

2) što im se ne daju komande prema njihovim činovima, a to tumače nepoverenjem (...) Treba im dati položaje prema činu zaključno sa komandantom puka i pukovskog okruga, a da se pri davanju pazi da budu izmešani sa Srbijancima.

3) Ne poznaju pravila i propise, pa im što pre to treba osigurati

4) žale se da prema njima Srbijanci postupaju netaktično, pa ovima na zgodan način treba na to ukazati

5) žale se da se ne unapređuju, pa svi koji su stekli po članu 17. i imaju ocene treba da se unaprede.

6) Neopravdana im je žalba da su primljeni u istom činu koji su imali u A-U, za razliku od Srbijanaca, a takođe da ih se bez osnova premešta iz Hrvatske, Slavonije i Slovenije.

Po mišljenju svih komandanta divizijskih oblasti ti su oficiri s malim izuzetkom slabi službenici i to iz razloga što je u austrijskoj vojsci unutrašnja služba počivala na podoficirima. Na svakome od njih se vidi da je bio čovek dinastičar i da je austrijsko vojno vaspitanje ubilo u njemu svaki nacionalizam. Što se tiče sprema ona je u masi skromna. Jedan veliki broj je stalno na bolovanju, što izaziva negodovanje kod onih koji rade, pa i srbijanskih oficira."¹⁶

Generali i admirali u Kraljevini

Generalsko pitanje je poseban vid iskazivanja ovog problema. Ono je u uslovima višenacionalne zajednice imalo, pored preispitivanja zaslužnosti pojedinih srpskih oficira i formalne zakonitosti, još jednu dimenziju – moralno psihološku sa stanovišta stvaranja međunacionalnog poverenja i jedinstvenog duha. Upravo na tu dimenziju ukazuju i skupštinske interpelacije iz 1920-ih na ministre vojne. Bilo je tu dobronamernih diskusija, ali i onih koje su za osnovu imale netačne podatke ili informacije.

U delu domaće i strane istoriografije prihvaćen je jedan mit da su u vojsci Kraljevine SHS/Jugoslavije od 165 generala bila samo dva Hrvata i dva Slovenca. Neki autori su taj podatak smeštali u 1938, a neki ga u njegovoj recepciji pomerili na 1941. godinu. Ako se izuzme jedan savremeni francuski autor, koji je prvi upotrebio takav podatak pišući o Jugoslaviji 1930. godine, sledeći koji ga je najviše mistifikvao bio je prof. Rudolf Bičanić istaknuti prvak Hrvatske seljačke stranke. U svojoj i danas svetski poznatoj političkoj knjizi "Ekonomska podloga hrvatskog pitanja" pisao je: "Danas u Jugoslaviji (1938 – M.B.) ... ima 165 aktivnih i nekoliko stotina penzioniranih generala. Od tih 165 (...) ima ih samo 2 Hrvata i 2 Slovenca (...) svuda su položaje zauzeli Srbi,

¹⁵ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, s.28; Isti, *Vojska Kraljevine SHS 1918-1921*, Beograd 1988, s.98;

¹⁶ M. Bjelajac *Vojska Kraljevine SHS 1918-1921*, s. 93-94.

zapravo Srbijanci, a Hrvati su zapostavljeni, te su samo dvojica mogli postati generali.¹⁷ Zanimljivo je da u uslovima neistraženosti stvarnog stanja ovaj podatak nalazi u radovima svetski poznatih autora i autoriteta za istoriju istočne i jugoistočne Evrope i obično se koristi u argumentaciji velikosrpske hegemonije.¹⁸ Pojedini autori, uglavnom srpski emigranti ili profesori pokušavali su odgovoriti na to kako tačnijim podacima tako i osporavanjem tendencije, ali njihovi radovi kao da su prošli nezapaženo ili su namerno zaobilaženi. Profesor Pavlowitch je 1983. godine izneo u javnost veoma važan korektiv toj jednostranosti dajući imena 31 aktivnog i pet penzionisanih generala i admirala nesrpskih nacionalnosti.¹⁹

Prema našim najnovijim saznanjima, pored šest generala i admirala koji su primljeni u zajedničku vojsku 1919. godine, još 57 bivših oficira k.u.k. vojske je steklo čin generala ili admirala. Dakle bilo ih je ukupno 63. Njih četrnaest se deklariralo kao pravoslavni ili Srbi, međutim neki su promenili veru za vreme NDH i iskazali se "oduvek" Hrvatima. Treba napomenuti da su iz srpske vojske do čina generala stigla dvojica nesrpskog porekla (Silvi, Skubic). Iz bivše crnogorske vojske bilo je primljeno pet generala, a još sedam njih je unapređeno u taj čin tokom vremena.²⁰

Suštinsko pitanje oko koga su se stvarale mistifikacije bila je sudbina primljenih oficira iz bivše austrougarske vojske i odnos prema njima od dominirajućeg srbijanskog vojnog rukovodstva. Da li je postojala prava šansa za te oficire da prema svojim sposobnostima i kvalifikacijama dostignu čin generala i najviše položaje u vojsci i mornarici?

Pred sam rat oficiri iz obe stare vojske činili su svega oko 15% aktivnog oficirskog kora koji je brojao oko 10.000 oficira. Iz prikupljenih podataka i kretanja koja smo pratili vidi se da je najveći broj nekada mladih oficira iz bivše austrougarske vojske imao slične uslove za napredovanje do najviših činova kao i njihovi drugovi iz srpske vojske. Imali su pristup najvišim školama i službama Generalštaba i Ministarstva vojske i mornarice, Vojne akademije, Garde i dr. Bili postavljeni za vojne izaslanike ili njihove pomoćnike, u komisije za prijem ratnog materijala, za kraljeve ordonanse i adutante. Naposljetku, u pet godina pred rat bilo ih je sve više sa činom generala ili na generalskim položajima i položenim ispitom.²¹ Kada se samo upoređi stanje iz 1924. godine kada je bilo 2.5 %

¹⁷ R. Bičanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938, s. 100 (šapirografisano izdanje, predgovor dr Vlatko Maček, lider stranke).

¹⁸ J. Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington Press, 1974, s.278; J. Marjanović, *Socijalistička revolucija 1941-1945*, Beograd 1975, s.13; B. Denitch, *The Legitimation of a Revolution. Yugoslav Case*, New Haven - London 1976, s.105; R. A. Johnson, "The Role of the Military in Yugoslavia: An Historical Sketch", u: *Soldiers, Peasants and Bureaucrats. Civil-Military Relations in Communist and Modernizing Societies* (R. Kolkowicz and A. Korbonski, eds), London-Sydney 1982, s.194, nap.6; D. Bilandžić, *Historija SFRJ, Glavni procesi 1918-1985*, Zagreb 1985, s.19; I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1988, s.148-148. Banac navodi da nema preciznih statistika ali upućuje na rad R. Bičanića.

¹⁹ S. Pavlowitch, "How many non-Serbian Generals? *East European Quarterly*, XIV (4), January 1983; Knežević, *27 mart 1941*, Čikago 1977, s.396-398; N. N. Tomić, *Generali Kraljevine Jugoslavije*, Holivud 1976; Đ J. Dimitrijević, *Generalštabni oficiri Kraljevine Jugoslavije, sa najkraćim podacima (General Staff Officers of the Kingdom of Yugoslavia)*, London, Pte.Edn. 1974.

²⁰ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, s.33-34; Vidi listu u prilogima.

²¹ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, 16 – 41; Isti, Military Elites –Continuity and Discontinuities: The Case of Yugoslavia 1918 – 1980", u: W. Höpken, H. Sundhassen (hrs.), *Eliten in Südosteuropa. Rolle, Kontinuitäten, Brüche in Geschichte und Gegenwart*, SÜDOSTEUROPA-JAHREBUCH, Band 29, Südosteuropa-Gesellschaft, München 1998.

generala i admirala, 9.8% pukovnika, 15.5 potpukovnika i 42.2% majora bivših k.u.k. oficira, već 1936 godine oni čine 6.5% generaliteta, 33.4% pukovnika, 34.7% potpukovnika, a 1940. već 23% aktivnog generaliteta.²²

Za ilustraciju, pred Drugi svetski rat od šesnaest divizijskih oblasti, dvema su (Savska i Jadranska) komandovali bivši k.u.k. oficiri, jedan Srbin i jedan Hrvat; pet Hrvata i tri Slovenca bili su komandanti divizijske artiljerije; tri Hrvata i jedan Slovenac bili su komandanti pešadije u divizijama. Od četiri brigade u vazduhoplovstvu dvema su komandovali Hrvati, a od osam pukova dva su na čelu imala Hrvate, a dva Slovence. U konjici su od šest brigada dvema komandovali Hrvati, a na čelu četiri puka bili su Hrvati, Slovenci na dva, a Rus je komandovao jednim pukom. U inženjeriji su na čelu svih šest pukova bili Hrvati. U artiljeriji od pet armijskih pukova trima su komandovali Hrvati, a Rus sa jednim, od 34 puka u sastavu divizija, u 11 su komandanti bili Hrvati, u šest Slovenci, jednim je komandovao musliman i sa tri puka su komandovali Rusi. Od 58 pešadijskih (gardijskih i planinskih) 18 je imalo komandante Hrvate. Na čelu Obaveštajnog odeljenja i 1. direkcije (od 3) Glavnog generalštaba stajali su Hrvati. Dva načelnika štaba armijskih oblasti (II i IV) su bivši k.u.k. oficiri – Maglić i Lokar. Od 11 vojnih izaslanika bila su četiri Srbina, tri Hrvata i četiri Slovenca.²³

Na ratnom rasporedu u Prvoj grupi armija raspoređenoj u Sloveniji, Hrvatskoj i Severnom primorju, koja je imala tri armijska štaba, šest divizija, dva izdvojena odreda jačine brigade, žandarmeriju, vazduhoplovstvo i tri štaba ratnih divizijskih oblasti, prema nepotpunim podacima, na 22 najviše funkcije bili su Hrvati i Slovenci, od toga 11 generala.²⁴ Na nivou komandi pukova zastupljenost je bila još veća. U Savskoj diviziji sa tri od četiri puka komandovali su Hrvati, a u Dravskoj su svim pukovima komandovali Slovenci i Hrvati. Kada bi se uzeli u obzir i Srbi bivši k.u.k. oficiri i generali, onda je taj broj još veći.²⁵

Nacionalni faktor i vojska 1945-1991

Okosnicu za stvaranje nove jugoslovenske armije predstavljale su jedinice NOV uz neznatno učešće bivših aktivnih oficira u partizanskim redovima. Osim dva pukovnika (Savo Orović, Jaka Avšić) svi ostali su bili niži. U operacijama nakon 1944. to više nije bila samo dobrovoljačka partizanska vojska nego snagom državnog zakona mobilisana sila, ali sa izgrađenom strukturom KPJ unutar jedinica i političkim oficirima-komesarima. Većina oficirskog kadra izrasla je od organizatora ustanka i običnih boraca tokom rata bez osnovnog vojničkog školovanja. Tek u toku 1944. počeo je veći priliv bivših oficira JV. U mornaricu je primljeno njih 245, a u vazduhoplovstvo 220. U redove NOV prelaze oficiri iz hrvatskog domobranstva i pojedinci iz redova Draže Mihailovića. Po povratku iz zarobljeništva odmah su prihvaćena 733 oficira BJV, potom, 1946. i 1947. još 1.283 (među njima 12 generala). Gotovo svi, izuzev malog broja, bili su srpskog porekla (ostali su bili Slovenci, Jevreji i dr).²⁶

²² M. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004, s.21 (tabela)

²³ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, s.41-42.

²⁴ Generali Rupnik, Lokar, Marić, Pogačar, Ožegović, Parac, Janež, Martinčić, Klaić, Mihailo Lukić, Tartalja, pukovnici Zlobec, F. Nikolić, majori Babić, Marković (isto, s.43).

²⁵ Isto, napomena 49.

²⁶ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, UDI, Beograd, 1999, 47

U novu vojsku su od 1944. do 1947. primljena 1.963 oficira iz hrvatskog domobranstva, 215 iz nemačke, 322 iz bugarske, 124 iz italijanske, 18 iz mađarske, 4 iz albanske fašističke vojske, 727 iz jedinica generala Draže Mihailovića i 17 oficira JV iz Egipta.²⁷

U čitavom periodu od 1945. do 1991. godine, jedna od najvažnijih preokupacija državnog (komunističkog) i vojnog rukovodstva je bila da se nacionalna struktura što više prilagodi nacionalnoj strukturi stanovništva i da sve nacije budu podjednako predstavljene. U Ustavu iz 1974. ovo je podignuto na najviši princip.²⁸ Ovaj formalni kriterijum, teško sprovediv u praksi iz više razloga, verovatno je bio smatran jednim od osnova legitimiteta armije (JNA) u jugoslovenskom društvu, pored onog ideološkog koji se nikada i nije dovodio u pitanje do jeseni 1990. Polazeći od svog "razumevanja" iskustva višenacionalne armije kakva je bila vojska u Kraljevini Jugoslaviji i krize njenog legitimiteta posebno u Hrvatskoj i među pripadnicima manjina, pa i vlastitih iskustava u toku NOR-a, državno i partijsko rukovodstvo zemlje, odnosno njihova transmisija u JNA, ustrajavaju u stvaranju multietničke armije koja bi bila veran odraz etničkog šarenila društva. Od celog projekta uspelo se samo u jednom, za razliku od strukture generaliteta u Kraljevini, dominantno srbijanskog, etnička struktura odgovarala je približno strukturi stanovništva. Unutar "srpskog faktora", većinu ipak ne čine Srbi iz Srbije, već oni iz Hrvatske i BiH, o čemu ćemo izlagati na sledećim stranama. Tema kadrovske politike, nacionalne ravnoteže često je bila na dnevnom redu i nije samo posledica, kako se mislilo u domaćoj i stranoj javnosti, pritiska maspoka u hrvatskoj i nastojanja da se promeni savezni ustav. Podsetimo da su u svoje vreme nosioci novog kursa u Hrvatskoj krajem 1960-ih armiju percipirali kao prikrivenu boljševičko-srpsku vojnu dominaciju koja je u svakom trenutku bila spremna ugroziti nacionalne težnje i svaku "protukomunističku iole slobodniju demokratsku misao". Po njima JNA je nosilac velikosrpstva i unitarističke koncepcije. Štaviše, ceo fortifikacijski sistem je po njima bio zamišljen tako da potčini Hrvatsku. U isto vreme imali su prikriveni cilj da gurajući novi koncept razvoja TO ("takva se prilika jednostavno nije smjela propustiti"), nasuprot JNA kao pretežno srpskoj armiji imaju vlastitu – "naoružane odrede naših hrvatski i demokratski orjentiranih ljudi".²⁹ U JNA su ne samo na mnogim sednicama Opunomoćstva CK SKJ za JNA, Generalštaba, Savjeta narodne odbrane i dr, pokretana pitanja iz sfere međunacionalnih odnosa, kadrovske strukture oficirskog kora, pitomaca i podoficira, nego pravljena sistematska, longitudinalna istraživanja ovog osetljivog aspekta.

²⁷ Isto, s.47

²⁸ "U pogledu sastava starješinskog kadra i postavljanja na više komandne i rukovodeće položaje u Jugoslavenskoj narodnoj armiji primjenjuje se načelo što razmjernije zastupljenosti republika i pokrajina" (čl. 242); Jugoslavija je bila jedna od retkih zemalja u kojoj je zakonom obezbeđena nacionalna proporcionalnost profesionalnog oficirskog kora i jedinstvena u tome što je ovaj princip podigla na ustavne obaveze Oružanih snaga (A. Bebler, *The Military and the Yugoslav Crisis*, SUDOSTEUROPA, 1-2/1991, s.132)

²⁹ Savka Dapčević Kučar, *'71 Hrvatski snovi i stvarnost*, knj.I-II, Zagreb 1997, II, s.414, 417, 420: "Pečat velikosrpstva i jugoslovenske unitarističke koncepcije odražavao se baš u svemu: u njihovim gledištima na Jugoslaviju i nacionalno pitanje (kao nešto anakrono, zaostalo, razorno, neprijateljsko): većina vojnih osoba (uz poneke iznimke), rabila je uvijek i bez iznimke srpski jezik ..., a neprijateljskim je proglašavala pokretanje prava na uporabu vlastita jezika u JNA u vlastitoj republici ... u upornom odbijanju i pomisli, a kamoli rasprave o tome da barem većina obveznika služi vojni rok u svojoj republici (što je bio naš prijedlog, ali i slovenski, a i makedonski), ... pitanje vojnih rezervi, vojnih radionica, vojnih poduzeća (u svemu je povlaštena bila Srbija).

Navedimo kao primer da je na sednici Opunomoćstva CK SKJ za JNA u aprilu 1963. godine bilo raspravljano pitanje podmlađivanja armije sa starešinskim sastavom i sve implikacije uključujući i nacionalne proporcije za koje se težilo da odgovaraju strukturi stanovništva. Personalna uprava je više meseci pripremala referat sa pregledom stanja i dala predloge rešavanja, ali i upozoravala na objektivne teškoće, kako nasleđa iz rata tako i slabljenja interesa za sve vidove vojnih škola kod mladih Slovenaca i Hrvata za koje vojni poziv više nije bio materijalno atraktivan, a u uslovima čestih i velikih penzionisanja sa sumnjivom socijalnom budućnošću. Uvodni referat je dao načelnik uprave general Kosta Nađ. Nadopunjujući generala Nađa, ministar Gošnjak je izneo i neke druge aspekte koje o kojima uprava mora voditi u buduće računa, upravo iz političkih razloga: "Ja bih dopunio ove podatke koje je dao drug Kosta Nađ. U referatu nisu dati podaci za Srbe iz Srbije, već su Srbi zajednički prikazani. Evo kako to izgleda. Kod Srbijanaca imamo izvesni deficit kadra iz Srbije. Nedostaje ga određeni procenat. Imamo Srba iz Srbije - stanovništva 30,4% - a oficira Srbijanaca iz Srbije 29%, znači, - nedostaje 1,4%. To se utopilo u onoj cifri od 59% Srba. Znači u ovom procentu od 59% imamo Srba iz Bosne i Hrvatske. Ranije je taj procenat bio još slabiji. Medjutim, zadnjih godina se veći broj pitomaca javlja iz Srbije, pa se odnos popravio. Ali i dalje treba voditi računa o toj nacionalnosti. Ne samo o Hrvatima i Slovencima i nacionalnim manjinama - Mađarima, kojih je prilično kod nas, nego i o Srbijancima. Za generale ne možemo se potpuno služiti procentima. Ako moramo o općem broju oficira da vodimo računa, ne možemo potpuno o generalima pa niti o majorima, ali ipak evo kako izgleda: generala iz Srbije imamo 11,7%, a stanovništva 30,4%. Znači nemamo dovoljan broj Srbijanaca. Dok Srbi van Srbije predstavljaju u stanovništvu 1,3% a generala ima 30,5%. Jasno, tu je u pitanju borba i ratni kadar iz borbe. Ali, moramo o tome voditi računa, iako sad to ne možemo izmeniti. Mi moramo imati više generala Srbijanaca. I kod kandidovanja se to mora imati u vidu. Ukoliko kandidujemo dva jednaka pukovnika, moramo se opredeliti za onoga iz Srbije. Kod drugih nacionalnosti to izgleda ovako: Hrvata ima 25,1% stanovništva, a 19% generala - to je malo manji broj, znači za - 4%; generala - Slovenaca čak ima više /stanovništva 8,6%, a generala 9,9%/. Makedonaca stanovništva 6,6%, a generala 2,5%. Znači - premalo je Makedonaca. Crnogoraca - stanovništva 2,8%, a generala 25,4%. To je sada smanjen procenat, a mogu da kažem da smo imali posle rata 55%, od svih generala, Crnogoraca. To je bilo 1948-1949. godine. Ne možemo baš tako strogo ovo gledati kod generala, ali moramo voditi računa o nacionalnom momentu, to je neosporno. Ovde je naročito problem sa Srbijancima, a posebno ovde kod nas, u ovoj kući. Imamo samo jednog načelnika uprave /Tanaskovića/ koji je Srbijanac. To može da postane kritično, da se toga dohvate raznorazni ljudi koji nisu prijatelji našeg pokreta, šovinisti itd. i mogu da iz toga naprave problem. Moramo voditi računa o tome. A ne smemo ostaviti Armiju bez Slovenaca, Hrvata, Makedonaca - to je političko pitanje. Zato mislim da je to pravilno što je postavljeno na današnjoj sednici, jer to je stvarno političko pitanje, kao pitanje podmlađivanja kadra je, kao što vidite, jako komplikovano.³⁰

Na sednici Vojnog saveta održanoj 14. i 15. decembra 1967. godine raspravljalo se o nacionalnoj strukturi AVL u JNA i pitomaca u vojnim školama i akademijama. Razmatrana su kretanja na tom polju od 1951. godine. Tom prilikom izraženo je nezadovoljstvo trendovima i uočeno da se nacionalna struktura pitomaca reprodukuje

³⁰ AJ, fond 507, XX, k 3/2. Zapisnik sa sednice Opunomoćstva 12. IV 1963

slično već postojećim neravnomernostima kod AVL. Interesantno je da se na ovoj sednici pored nacionalne strukture raspravljala zastupljenost republika u sastavu AVL. Konstatovano je da je u odnosu na broj stanovništva Hrvatska suficitarna za 4,7% kod oficira, 8,5% kod vojnih službenika, a deficitarna kod podoficira (-3,6%). Međutim procenat Hrvata je stalno deficitaran u sve tri kategorije AVL. Na ovo je pored slabog interesa za vojne škole najviše uticala činjenica da su Srbi iz Hrvatske bili najmasovnija snaga NOR-a u procentu koji je nadmašivao njihovo učešće u stanovništvu Hrvatske. Kadar AVL iz Srbije, konstatovano je na ovoj sednici, bio je u deficitu. Tek od 1967. godine ostvaren je mali suficit od 4,85% u odnosu na prethodne godine, međutim učešće AVL je još uvek za oko 10% bilo manje u odnosu na broj stanovnika Republike (41,2%). Deficit u Srbiji bio je prisutan kod oficira i službenika, a suficit jedino kod podoficira (8,3%). Iznenađujuće je bilo da je kadar iz BiH postao deficitaran i to kod svih AVL za 2,5%, a kod vojnih službenika najviše - 6,5%.³¹

Uz sva nastojanja da se stanje "popravi", pa i uz donešenje posebnih zakona, malo se postiglo. U periodu od 1970 do 1985. palo je učešće Srba AVL sa 60,44% na 57,17%, Crnogoraca sa 6,9% na 5,82%, povećano učešće Makedonaca od 5,84% na 6,74%, Muslimana od 1,29% na 3,69%, Albanaca od 0,31% na 1,09%, Mađara od 0,52% na 1,88%. U malim postotcima i pripadnika drugih manjina (Rumuna, Rusina, Bugara). Međutim vojni vrh je zabrinjavao dalji pad kod Hrvata sa 13,45% na 12,51% i Slovenaca sa 3,73% na 2,64%. U vojnom vrhu je to cenjeno na sledeći način: "To je najvećim dijelom posljedica višegodišnjeg nedovoljnog odziva za vojne škole kandidata iz tih naroda i narodnosti (...) takvo stanje odziva za školovanje u školama moralo je dovesti do određenog nesrazmjera u zastupljenosti (...) u sastavu AVL (...) Treba imati u vidu da su u cijelom periodu preduzimane razne mjere kako bi se obezbjedilo da kadar naših OS (oružanih snaga) čine, u neophodnim srazmjerima, pripadnici svih socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina, naroda i narodnosti ..."³²

U ovom periodu, posebno posle 1975. godine u aktivnom koru starešina potpuno su dominirali kadrovi koji nisu učestvovali u NOR-u. U ranijim periodima upravo je nacionalni nesrazmer učesnika NOR-a dodatno doprinio i nacionalnom nesrazmeru AVL. Nastojanje da se dobije proporcionalnija nacionalna struktura najviše uspeha imalo je u vojnim gimnazijama. U proseku za period od 1971 do 1979. Srbi su činili 33,4%, Hrvati 21,4%, Slovenci 14,1%, Makedonci 5,8%, Šiptari 6,7%.³³

Prvi put nakon Drugog svetskog rata, upornim zalaganjem i popravljanjem statusa podoficira uspelo se da i u srednjim vojnim školama nacionalna struktura bude slična onoj u jugoslovenskom društvu. Broj Srba je pao sa 57,38% (1971) na 40% (1979). Hrvati, sa 12,43% (1971) učestvuju od 1973 sa oko 20%. Na kraju ovog perioda njihovo učešće iznosi 19,23%. Kod slovenačkih mladića takođe je podstaknut interes za vojni poziv. Od 1,5% (1971) ili 0,62% (1972), procenat učešća je podignut na 4,93% (1979). Muslimani su dostigli 10,8%, a Šiptari od 1,81% (1971) na 5,79% (1979).³⁴

³¹ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, s.51

³² Isto, 51-53

³³ Isto, 53

³⁴ Isto 53

Kod nacionalne strukture pitomaca u vojnim akademijama u istom desetogodišnjem razdoblju postepeno je smanjen broj Srba sa 52,66% (1971) na 42,54% u 1979. Postotak Hrvata se kretao u proseku od 13,98%, međutim pojedinih godina dostiže 16,68% (1977), 17,98% (1978), 15,43% (1979). Muslimani sa 2,8% (1971), krajem decenije dostižu učešće od 10,89%, Šiptari 6,7%, dok Jugosloveni sa 14,38% (1971) i 8,57% (1974) padaju krajem decenije na 4,9% (1979).³⁵

Kao što smo naveli, ne samo da se vodilo računa o nacionalnoj strukturi, razmatrana su i pitanja i ograničenja upotrebe jezika naroda i nacionalnih manjina, odnosno istraživani međunacionalni odnosi unutar same armije.

Jezična praksa se stalno nadograđivala kako bi svi osetili JNA kao svoju kuću i kako bi se u svakoj sredini ona prezentovala u skladu sa dostignutim ustavnim pravima građana. Tako je u analizama stručnjaka 1964. godine navedeno da su "u interesu odbrane zakonom predviđena pojedina ograničenja prava građana" (npr. tajnost pisma i sloboda štampe pod određenim uslovima) ali "i jedno ograničenje u pogledu ravnopravnosti jezika naših naroda, kada su u pitanju komandovanje, vojna obuka i administracija u JNA, jer se oni izvode samo na srpskohrvatskom (hrvatsko-srpskom). Praktični i posebno razlozi jedinstvenog komandovanja zahtevali su ovo ograničenje. (...) inače, vojni organi uzimaju u postupak i predstavljanje građana pisane na drugim jezicima, vojna lica međusobno razgovaraju slobodno na svom jeziku i u svim vojnim bibliotekama stoje im na raspolaganju knjige i novine na njihovom jeziku itd". Svakome je bilo zajamčeno da se na sudu koristi svojim jezikom i da mu se svi materijali daju na njegovom jeziku.³⁶

O istoj nameri vojnog vrha da sagledava i popravlja stanje svedoče longitudinalna istraživanja međunacionalnih odnosa u JNA i percepcija pripadnika raznih grupa (oficira, pitomaca, vojnika) tih istih odnosa. Navedimo da je prvo takvo provedeno u periodu 1966 - 1967. godine.³⁷

U okviru ispitivanja Javnog mnjenja u JNA, obavljenog od 2. do 12. Juna 1970. godine, ponovljena su neka pitanja iz ove oblasti, upotrebljena u prethodnim istraživanjima, kako bi se prikupili podaci o novom stanju i dobili opšti indikatori o razvitku međunacionalnih odnosa u JNA u proteklom periodu.³⁸

Autori iz Centra za andragoško-psihološka i sociološka istraživanja javnog mnjenja su zaključili da pripadnici JNA vrlo homogeno i stabilno ispoljavaju u svojim shvatanjima i opažanjima veoma visok stepen pozitivnog kvalifikovanja međunacionalnih odnosa u zemlji. 89,2% vojnika i 90,7% starešina misli da sve nacije i narodnosti u našoj zemlji imaju ista prava, a 99,6% vojnika isto to izjavljuje za sopstvenu naciju - narodnost. Uočeno je da postoji

³⁵ Isto 53

³⁶ Marko Kalodera (potpukovnik), Narodna odbrana u ustavima naših socijalističkih republika, *Vojno delo* 1964, br.5, s.66

³⁷ Rezultati ovog istraživanja publikovani su u knjizi za internu upotrebu "Pripadnici JNA o međunacionalnim odnosima". Izrađene su i posebne studije rezultata po kategorijama ispitanika (vojnici, pitomci vojnih akademija i podoficirskih škola, pitomci ŠRO, starešine iz vojnih škola i iz trupe). Istraživanje je pružilo pouzdane podatke na osnovu kojih se moglo zaključiti da je stanje međunacionalnih odnosa u JNA u osnovi veoma povoljno

³⁸ Rezultati su prikazani i šire komentarisani u studiji "Pripadnici JNA o međunacionalnim odnosima /II deo/", 1971.

takođe veoma visok stepen pozitivnog mišljenja i opažanja o međunacionalnim odnosima i ravnopravnom tretmanu pripadnika svih nacija i narodnosti u JNA. Čak 85,8% vojnika i 95,8% starešina smatra da služenje vojnog roka povoljno utiče na zbližavanje vojnika različitih nacionalnosti. Odnose među vojnicima različitih nacionalnosti kao sasvim dobre ocenjuje 49,7 % vojnika i oficira, kao dobre 36,9%vojnika i 46,1% starešina, a kao ne sasvim dobre 8,9% vojnika i 0,9% starešina. Međutim, 14,9%vojnika i 25,1% starešina je izjavilo da ponekad ima i nepravilnih postupaka prema vojnicima pojedinih nacionalnosti.

Ispitivanje je pokazalo da među pojedinim nacionalnim grupacijama postoje izvesne razlike u oceni stanja međunacionalnih odnosa u društvu i u Armiji. One nisu velike i u skladu su sa logičko-teorijskim pretpostavkama na kojima se zasnivalo istraživanje.

Prosleđujući SSNO-u rezultate upozoreno je da bez obzira na, u celini, veoma pozitivna mišljenja opažanja i stavove ispitanika o međunacionalnim odnosima u društvu i u JNA ne sme se smatrati da je evolucija iscrpljena i da ne postoje mogućnosti izvesnih i nepovoljnijih trendova, zavisno od niza okolnosti, dinamike društvenog života i kretanja u zemlji, o čemu u praktičnoj političkoj aktivnosti treba stalno voditi računa. Sem toga, istaknuli su da ne treba potpuno identifikovati shvatanja i opažanja ispitanika o međunacionalnim odnosima sa stvarnim stanjem međunacionalnih odnosa. Pošto su subjektivna, ona mogu delimično rezultirati iz indoktrinativnog uticaja, idealizacije i normativističkog vidjenja tih odnosa koji se stiču na osnovu školskog vaspitanja i obrazovanja, kao i delovanja u istom smislu sredstava masovnog komuniciranja, literature i sl. Sugerisano je i dalje treba sagledavati one elemente prakse koji na određen način još uvek ograničavaju puno nacionalno ispoljavanje svih i mogu faktički dovesti do relativno inferiornog statusa i tretmana pripadnika pojedinih naroda i narodnosti. Na to su ukazivala i zapažanja ispitanika da jos uvek ima pojava nepravilnog postupanja prema pripadnicima pojedinih nacionalnosti.³⁹

Generalitet JNA - nacionalna struktura

Nacionalna struktura generaliteta JNA prvih decenija posle rata odslikavala je nacionalnu strukturu vodećih vojnih i političkih rukovodilaca NOR-a, pa i sve disproporcije koje su iz toga proistekle. Generali, kao u ostalom i svi tadašnji oficiri bili su mladi ljudi što će generalima, koji su odlazili u penziju sa 60 godina života, omogućiti gotovo pune tri decenije, a nekima i više službe u mirnodopskoj armiji.⁴⁰

U toku celog perioda socijalističke Jugoslavije, procenat Srba u generalitetu/admiralitetu bio je uvek osetljivo manji od procenta Srba u celokupnom oficirskom koru, za razliku od npr. Crnogoraca, Hrvata ili Slovenaca.

UPOREDNA NACIONALNA STRUKTURA GENERALA I AVL U JNA

Godina	Srbi	Crnogorci	Hrvati	Slovinci
--------	------	-----------	--------	----------

³⁹ AJ, fond 507, XX, k2/2

⁴⁰ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, 54-55

	Gen.	AVL	Gen.	AVL	Gen.	AVL	Gen.	AVL
1953/54	38,1	57	29,7	10,8	18,1	20,3	9,0	7,0
1962	46,1	59,7	23,2	9,8	18,5	19,3	9,1	6,5
1969	46,6	60,1	19,3	9,0	21,0	14,7	6,5	5,3
1985	46,5	57,17	11,1	5,82	18.0	12,51	10,4	5,82

Pored ovih značajnih disproporcija, gledajući regionalno ili republičko poreklo generala Srba, od 1954. do 1969. u proseku 2, a u nekim godinama i 2,5 puta bio je veći srazmer u korist Srba van Srbije. Ovaj trend je takođe posledica nasleđe najviše komandne strukture iz NOR, čime se objašnjava i visok postotak generala Crnogoraca (1948/49 čak 55%, 1955. 30,0%)

U Jugoslaviji se kasnih 60-tih i 70-tih godina ustalilo pravilo da se godišnje u proseku unapredi novih desetak generala i admirala, respektujući slobodna mesta u formaciji JNA i TO. Do 1980. godine bilo je unapređeno ili primljeno u JA preko 800 generala i admirala, a do 1992. godine bilo je ukupno oko 1200 promovisanih generala i admirala.

Naličje ove državno-partijske politike da "nacionalni ključ", do apsurdnih razmera, primeni i na JNA zapažaju i analitičari na Zapadu. Po Bogdanu Deniču, početkom '70-tih još uvek je viši oficirski kor obuhvatao ratnu generaciju koja se nije uklapala u nacionalne proporcije, a već su pristizale nove generacije takođe neravnomernih proporcija. Ovo je dovelo do toga da je u stvarnosti Srbima i Crnogorcima, oficirima od karijere, unapred bilo otežano napredovanje na najviše položaje u odnosu na druge.

Analizirajući nacionalnu strukturu najviše komande 1973. godine, isti autor zaključuje: "(Nacionalna struktura) vrhovnog komandovanja je, s toga, veoma pažljivo izbalansirana, kako bi se sprečio bilo kakav mogući prigovor o srpskoj dominaciji". □ Teško je oteti se utisku da je jaka šovinistička propaganda u Hrvatskoj (1969-71) o "srpskoj dominaciji" u vojsci i neravnopravnosti Hrvata ipak dala "rezultate". Pravi cilj ove propagande bilo je razbijanje jedinstva JNA, pravljenjem pukotina u "partizanskom jugoslavenstvu". Razbiti silu od koje je svaki separatizam zazirao.⁴¹

Zapadni analitičari takođe uočavaju da generali srpskog porekla 1971 godine zauzimaju 33% najviših funkcija u armiji, a Hrvati koji daju 19% generala drže 38% najviših položaja, a Slovenci sa 6% generala drže 8.3% najviših položaja.⁴²

⁴¹ "More simply stated, it will be a good deal more difficult for Montenegrin or Serbian colonel to be promoted to general than for their Slovenian, Croatian and Moslem colleagues". (Bogdan Denitch, *The Legitimation of the Revolutions*.115);

⁴² M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, 75

SUMMARY

The Croat-Serbian Misunderstandings on the Nature of the Joint Army – Some examples

In a theory, more accurate knowledge on the (recent) past could help facing the traumas and misbehavior of an 'own side' whereby demonstrating exact roots that lead to the events, or by indicating the real motives of the main participants or the powers. In the Croat-Serbian case we are not yet an optimist. Why? One has to bear in mind that this issue is dealing with an identity question of both nations. Those identities are of the rivalry nature, claiming same territories and population. A problem deals also with the carefully developed cultural mindset (a cultural code) which does not accept new knowledge which is in a contrast to already established 'truths'. In addition, this topic deals with a misbehavior of the historians themselves who forgot imperatives of their scholar duties but sided to one side or an other producing selective truths or just accepting national narratives as such without any logic suspicion. However, by examining past honestly, in our times, we could contribute well in order to overcome this situation in a future. We could dream that such achievements can contribute a reconciliation of some future generations.

Dealing with a history of the joint South Slave (Yugoslav) army (1918 - 1992) we are in a position to detect selective perceptions on military practice in the different national narratives that are usually in very contrast to real nature of that army. Some of those narratives have the roots in policy that rejects any idea of functional common state. The misunderstandings cover topics of ethnic composition of the Officer corps and the General corps in particular, the chances for fair advancement and complete career, the language in practice, the attitudes toward (some) particular nations within the state and military, the engagement in economy in a favor of (only) one nation – Serbian. Our findings, explained in many previous works, suggest that we must be much more cautious in using political claims as the proven facts. It is not correct, for example, to claim that 'only two Croats and two Slovenes, out of 165 Generals, could achieve General rank in Kingdom of Yugoslavia'. Truth is that some 63 former k.u.k. officers had or obtained that rank, and their share in the General corps were 22.3 percent in the eve of World War Two. Italian practice after unification show that no Generals came from the other sides but from Piedmont in the first two decades of unified Italy. Or, in the current unified Germany where no high East German career officer could keep or obtain that rank in the joint army. The imbalance in the ethnic composition of the Officer corps through out whole period of Yugoslavia had much more with the objective historical circumstances but with the so called anti Croat, or anti Slovene, or anti Albanian, or anti Serbian intentions of the Yugoslav leadership. The leaderships in two different periods of Yugoslav existence dealt with a very same problem, how to achieve legitimacy of the joint poly ethnic forces in the eyes of all particular nations. The primary sources oppose claims that JNA was the force of the one nation upon the others, and consequently the others were forced to oppose concept and seek for more tolerant practice. It is evidently that sensitive ethnic aspect in a defense policy was on agenda of the highest Military and

the Party bodies long before 1970 (The Croatian Spring) and subsequent Constitution of 1974. It was in the focus since 1950s and more frequently during the 1960s. The authorities even turned for scientific researches on the topic within the ranks and in comparison with an expectation in a broader social environment.

In the both of different periods in military history of Yugoslavia it is evident that, in spite of opposite claims, the army did its best to promote all local warrior traditions from the past. For the purpose in the after 1945 period the authorities even invented the balance in participation of each nation to National liberation war since its beginning.

But whatever Army did to meet any reasonable demand for improving practice and consequently its legitimacy of multi ethnic force and its effectiveness, was not enough to appease those who perceive it as an ultimate guarantor of Yugoslav existence they did not want.